

وزارت علوم تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان

بررسی وضعیت زندان و زندانیان سیاسی در دوره‌ی

نهضت امام خمینی (ره)

از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷

استاد راهنما

جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت

استاد مشاور

حضرت آیت الله دکتر اسداله بیات

پژوهشگر

احمد خُمجانی فراهانی

شهریور ۱۳۸۷

فرم برگه چکیده
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: تاریخ انقلاب اسلامی
عنوان پایان‌نامه: بررسی وضعیت زندان و زندانیان سیاسی در دوره نهضت امام خمینی از سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ ش
استاد راهنما: جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت
استاد مشاور: حضرت آیت الله دکتر اسداله بیات
تاریخ شروع پایان‌نامه: فروردین ۱۳۸۵
تاریخ اتمام پایان‌نامه: شهریور ۱۳۸۷
(چکیده: شامل هدف تحقیق، روش تحقیق، طرح تحقیق و یافته و نتایج تحقیق می‌باشد) هدف نقبی به تاریکستان بخشی از تاریخ ایران زمین است که در هاله‌ای از ابهام و فراموشی و بی‌توجهی قرار گرفته و بصورت متمرکز و واقع‌گرایانه به آن پرداخته نشده است. خاطرات پراکنده و اسناد انباشته شده و بدون استفاده، کورسوئی به نورستان تاریک تاریخ دارد اما این تشتت را تمرکزی نیاز بود و بی‌سامانی‌ها در «خاطرات» را سامانی. این قلم، کوشائی خویش بر تجمیع پریشانی‌ها و الفت نابسامانی‌ها نهاد و نورافکنی بر گوشه‌هایی از تاریخ خانه زندان‌های ظلمانی شاه، و ظلم‌ها بر زندانیان بی‌گناه تابانیده تا باشد که راهروان راه حقیقت و سالکان طریقت تاریخ در آینده، این کوره راه کوییده شده با گام‌های این حقیر را به شاهراهی بزرگ مبدل سازند. روش‌های تحقیق از کتابخانه‌ای گرفته تا میدانی، و توصیف وقایع و در برخی موارد، تحلیل را پیشه خویش داشته‌ام و گهگاه از ته مانده‌های خاطرات ۹۰۰ شبانه‌روزی خود در زندان‌های شاهنشاهی نیز بهره‌جوئی نموده‌ام. اگر پرسشی به اذهان آید که از یافته‌های این رساله چه یافته‌هایی حاصل آمده؟ به تلخیص توان گفت که: «ماهیت وابسته‌ی رژیم شاهی روشن گردیده و راه‌های غیرانسانی برای دوام سلطنت او نمایانده شده و اینکه چه مشقت‌هایی برای کسب استقلال و آزادی و این جمهوری اسلامی کشیده شده و فشارها بر مبارزین، تشدید مبارزه را موجب گردیده و نتیجه مطلوب برای آمران شکنجه و شکنجه‌گران حاصل نگردیده و این تجربه تاریخی از شاهان، برای آیندگان به جای مانده که: «تکیه به سر نیزه توان کرد، لیک برای همیشه تکیه بر آن قوام آفرین نیست»
واژگان کلیدی: زندان، زندانیان سیاسی، نهضت، دوران نهضت امام خمینی (ره)

Abstract Form
Imam Khomeini & Islamic Revolution Research Center

Degree: Master of Art

Field: History of the Islamic Revolution

Thesis Title: A Study of the Condition of the Political Prisoners in Iran Before the Islamic Revolution and During Imam Khomeini's Movement (1963-1979)

Student's Name: Ahmad Khomejani Farahani

Teacher's Guide: Dr. Mohsen Beheshti Seresht

Counselors: Dr. Ayatollah Asadollah Bayat

Thesis Starting Date: 1385

Thesis Ending Date: 1387

Abstract:

The aim of the present study is to shed light on a part of Iran history which has been neglected or less paid attention to; though there are some scattered documents and memories available.

Hence, I decided to collect and bring together these data in a unified whole hoping that it provides a comprehensive picture of the condition of the prison and political prisoners in Iran before the Islamic Revolution.

The present study has made use of all available archive and library sources and possible descriptive and experimental methods as well as my own memories of 900 days of imprisonment during Shah's regime.

The result is a more comprehensive picture of the methods that shah implemented to preserve his regime and the troubles the political activists endured to topple that regime which resulted in our freedom, independence and this Islamic Republic. And also we can conclude that violence and torture may only result in fiercer and stronger resistance on the side of activists. Torture and violence may serve a dictatorship for a while, but it will bring about its collapse, as well.

Key words: prison, political prisoner, movement, Imam Khomeini's movement.

نسخةُ الخلاصة

معهدُ البحوث للإمام الخمينيِّ و الثَّورةِ الإسلاميَّة

الدَّرَجَةُ العِلْمِيَّةُ: الما جستير
الفرع الدَّرَاسِيّ: تاريخ الثَّورةِ الإسلاميَّة
عنوان الرِّسَالَةِ: دراسةُ كَيْفِيَّةِ والسَّجْنِ و السُّجْناءِ السِّيَاسِيَّين من سنة ١٣٤١ حتى ١٣٥٧ في فترة قيام الإمام الخمينيِّ(ره)
الأستاذُ المُشرف: سماحة الدكتور محسن بهشتي سرشت
الأستاذُ المُساعد: سماحة آية الله الدكتور اسد الله بيات
تاريخُ البداية للرِّسَالَةِ: فروردين ١٣٨٥
تاريخُ التَّهْيَاةِ للرِّسَالَةِ: شهر يور ١٣٨٧

الخلاصة: تشمل هدفَ البحثِ و أسلوبه و مشروعه و ثمراته

إنَّ الهدفَ من هذه الرِّسَالَةِ نفقةٌ في جزءٍ من ظلماتِ تاريخِ بلادنا إيرانَ الَّتِي تَغْشَاهُ قَطْعٌ من الإهْماءِ والتَّسيانِ و الإهمالِ و لم يُهْتَمَّ بِهَا اهتماماً بالغا.

إنَّ هذه الذِّكْرِيَّاتِ المتفرِّقةَ و الأوثاقَ المتكاثمةَ دونَ إستفادةٍ لا تُهدِينا الى منهجٍ واضحٍ من تاريخِ بلادنا المظلمِ بل علينا أن ننظرَ اليها نظرةً جديدةً مُركَّزةً تُرْفَعُ هذا التَّشْتِتَ لِيَحْلُلَ محلَّهُ الثَّباتُ و التَّنْظَامُ و الإنسجامُ.

إنَّ قلْمِي يعملُ نهايةَ جُهدِهِ و هَمِّهِ لِحِجْمِ الأفكارِ المتفرِّقةِ المُتَشَتِّتَةِ و جَعْلِهَا ثباتاً و استقراراً و إضاعةَ ظلماتٍ من ظلماتِ السَّجونِ في الحكومةِ الاستبداديَّةِ الظَّالمةِ (الشَّاهنشاهيَّةِ) و إتِّضاحِ الظلمِ على السُّجْناءِ الأبرياءِ ، لَعَلَّ سالكِي الحقيقةِ في التَّاريخِ المُقبِلِ يجعلونَ هذه الطَّرِيقَةَ الَّتِي طَرَفْتُهَا طَرِيقَةً رِئِيسِيَّةً عَظِيمَةً.

إِنِّي إِسْتَفَدْتُ لِتَأْلِيفِ هذه الرِّسَالَةِ من الأساليبِ العديدةِ المتنوعةِ، الرَّجوعُ الى المكتبةِ و زيارةَ الباحثينَ و وَصْفُ الحوادثِ و تحليلها و تفسيرها من جهةٍ و الإستفادةُ من بعضِ الذِّكْرِيَّاتِ الباقيةِ في اللَّيْلِ و النَّهارِ في سجونِ الحكومةِ الإِستبداديَّةِ الَّتِي اسْتَعْرَقَتْ ٩٠٠ يوماً من جهةٍ أُخرى.

يُمْكِنُ أَنْ يَخْطُرَ سؤَالٌ بِبَالِكٍ أَنَّهُ مَا هِيَ التَّنَائِجُ الحاصلةُ من البُحوثِ في هذه الرِّسَالَةِ ؟ سأقولُ مُلَخَّصاً:

تَنكَّشِفُ ماهيَّةَ التَّنْظَامِ البهلويِّ الَّذِي يَحْكِي الحكوماتِ الإِستبداديَّةِ و تَتَّضِحُ أيضاً الطَّرِيقُ اللِّانْسَانِيَّةُ لِدوامِ حكومتهِ و

تَنكَّشِفُ كَثْرَةَ المَحَنِ و الأتْعَابِ للوصولِ الى الإِستقلالِ و الحُرِّيَّةِ و إقامةِ التَّنْظَامِ الجُمهوريِّ الإسلاميِّ!!

الظَّغُوطُ على المُجاهدينَ أَسْفَرَ عن تشديدِ المكافئةِ ولكن هذا الأمرُ ما كانَ مناسباً للامرينَ بالتَّعْذِيبِ و لا للمعذَّبينَ.

قد بَقِيَتْ هذه التجربةُ من الملوِكِ للأجيالِ القادمةِ أَنَّها :

يُمْكِنُ الإِتِّكَاءُ على السَّنَنِ ولكن لا يُمْكِنُ عليها دائماً و دوامه قليل:

المفاهيم: السَّجْنُ، السُّجْناءِ السِّيَاسِيَّين، التَّهْضَةُ، فَتْرَةُ قيامِ الإمامِ الخمينيِّ(ره)

تقدیم به

امام خمینی (ره) که همه ی ملت ایران را، با شجاعت و اخلاص و ایمان خود از زندان بزرگ شاه آزاد کرد.

و به مادران صبور انقلابیون زندانی، که با دریای اشک، و آه خود طوفانی به پا کرده و فرعونیان را غرق کردند.

و پدران صابر و استوار آنها

و به شیر مردان مقاوم و شیرزنان شجاع، زندانیان سیاسی قبل از انقلاب که با تحمل شکنجه ها و صبوری، ارکان کاخ شاهنشاهی را به لرزه در آوردند. و اکنون نیز بی توقع متحمل سختی ها هستند.

و شهداء شکنجه و شهدای انقلاب و جنگ تحمیلی.

و به مادرم که با اقیانوس اشک هایش، دلهای سنگ را آب کرد.

و به پدر صبورم

و همسر و فرزندانم رهروان راه اسلام و انقلاب

تقدیر و تشکر

از کلیه عزیزانی که در تدوین این پایان‌نامه همکاری نموده‌اند، بویژه:

جناب آقای دکتر بهشتی سرشت که خود نیز تجربه‌ی زندان داشته‌اند و با اخلاص و دلسوزی در پیشنهاد موضوع پایان‌نامه، با راهنمایی‌های مدبرانه خویش و اخلاق خوش که ذاتی ایشان است، مرا دلگرمی داده و یآوری کرده‌اند. و نیز حضرت آیت‌الله بیات، که ایشان نیز شلاق‌های رژیم سابق را چشیده و با زندان و سختی‌های آن آشنائی کامل دارند و خالصانه مساعدتم کرده‌اند و آقایان دکتر آئینه‌وند، دکتر شکوری، و دکتر حضرتی، دکتر حسن‌زاده و اساتید گرانقدری که در دوران دانشجویی از وجودشان بهره برده‌ام و کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و کانون زندانیان سیاسی و هم‌زنجیران دوران اسارت در زندان‌های شاه که با تواضع و خوشروئی اینجانب را برای مصاحبه و پر کردن فرم‌ها پذیرا گشته‌اند.

همچنین از همسر و فرزندان عزیزم تشکر و قدردانی می‌نمایم.

بیان مسأله

زندان و زندانی سیاسی یکی از شاخصه‌ها و مقوم‌های نهضت اسلامی ایران به حساب می‌آید، و نقش مؤثر و روشنگرانه‌ای در جهت افشای ماهیت رژیم پهلوی ایفا نموده است. پس از گذشت حدود سی سال از پیروزی انقلاب اسلامی و تولد نظام جدید هنوز به صورت مؤثر به این مهم پرداخته نشده است. آنچه در این باره انتشار یافته فقط خاطراتی پراکنده است که هرگز یک محقق و یا کنجکاو در این باره را، اقناع نخواهد کرد. خاطرات افراد مختلف نیز متفاوت بوده و هر یک نوعی از مشکلات و یا مسائل و یا مصائب را تجربه و بیان نموده‌اند که تجمع و تجمیع این‌گونه مطالب در یک مجموعه ضرورتی انکارناشدنی می‌نمود.

کار مراکز اسناد هم مانند جزایری پراکنده در یک دریاست که تاکنون مجموعه‌ی متمرکز و مترکّم و دقیق ارائه نکرده‌اند. مخصوصاً آنکه اغلب نویسندگان آن مراکز تجربه‌ی عینی و مشاهده حضوری و مستقیم در زندان‌ها را نداشته‌اند و نوشته‌ی آنها می‌تواند مقداری، از واقعیت‌های موردنظر دور باشد.

مسائل فوق‌الذکر باعث شد تا اینجانب برای آشنائی، بررسی و کسب اطلاعات کافی و وافی و نهایتاً شناخت جامع از روند تأسیس زندانهای سیاسی و آنچه در این زندان‌ها نسبت به زندانیان گذشته است و ارائه‌ی آن به مشتاقان، موضوع بررسی وضعیت زندان و زندانیان سیاسی در دوره‌ی نهضت امام خمینی(ره) را انتخاب و پی‌گیری نمایم.

سؤال اصلی

سؤال اساسی و اصلی در این پژوهش این است که: «زندان‌های سیاسی و زندانیان سیاسی چه وضعیتی در دوران مبارزات و نهضت امام(ره) در سال‌های ۵۷-۱۳۴۱ ش داشته و چه تأثیری بر پروسه‌ی انقلاب و تکامل نهضت و پیروزی آن داشته‌اند.»

سؤال فرعی

جایگاه زندانیان سیاسی در مبارزات ملت و در دوره‌ی نهضت امام خمینی(ره)، در کجا قرار دارد و چگونه بوده است؟ [تعامل بین زندانیان سیاسی و طیف‌های متنوع از یک سو و روابط بین آنها و زندانبانان و کارگزاران رژیم، از سوئی دیگر به چه شکلی بوده است؟]

فرضیه‌ی اصلی

زندانیان سیاسی و عملکرد زندانبانان و کارگزاران رژیم، در افشای ماهیت ضدّ مردمی حکومت و اعتلای جنبش انقلابی مردم ایران نقش به سزائی داشته است.

فرضیه‌ی فرعی

زندان و کارکرد [منفی] زندانبانان سیاسی، بر تقویت روحیه و اراده‌ی زندانیان در مبارزه با شاه مؤثر بوده است.

آیا می‌توان گفت که، تشدید فشارهای رژیم شاه و ساواک با زندانی کردن‌ها و اعمال انواع شکنجه موجب افول و خاموشی شعله‌های مبارزه گردید؟

یا خلاف آن، یعنی تشدید فشار و شکنجه، عامل تحریک بیشتر زندانیان و مصمم تر کردن آنها در مقابله با سیستم سرکوبگر ساواک گردید؟

در فرضیه‌ی فرعی این رساله مطلب دوم با عنوان: « زندان و کارکرد زندانبانان سیاسی، بر تقویت روحیه و اراده زندانیان در مبارزه با شاه مؤثر بوده است » مطرح شده و مورد تأیید قرار گرفته است.

مفاهیم و متغیرها

الف) مفاهیم

تعریف زندان

«زندان که آنرا بندیدخانه محبس، قیدخانه، سجن، دوستاق، دوستاق خانه (ترکی) و بند نیز گفته اند، جایی است که در آن محکومان و متهمان را نگهداری می کنند. در مورد وجه تسمیه زندان مؤلف فرهنگ آندراج معتقد است: «وجه تسمیه زندان آنست که منسوب است به زند {کتاب مقدس زردشتیان} زیرا حکم شریعتی کتاب زردتشت در باب جزای هر گناهی آن بوده که به اندازه کمایش آن کار، گنهکار را حبس می کرده اند.» بعضی نیز معتقدند زندان در واقع تغییر یافته ترکیب «زنده + دان»، به معنی محل نگهداری افراد زنده است که به صورت زندان در آمده است. در کنار زندان، بازداشتگاه به عنوان محل نگهداری متهمینی که با قرار کتبی مقامات صلاحیتدار قضایی تا اتخاذ تصمیم معرفی می شوند، تعریف شده است.»^۱

مفهوم «زندانیان سیاسی»

اعتراض سیاسی به مفهوم «اعلام نارضایتی را مبنای عمل قرار دادن» است و نوعی نارضایتی است که علاوه بر رفتارهای خاص دارای تمایلات و گرایشهای منفی نسبت به نظام سیاسی (افراد و نخبگان سیاسی حاکم و ساخت سیاسی) است در واقع انکار نظم موجود و ناسازگاری اساسی با اصول و نظام هنجاری ارزشی حاکم است و نارضایتی نوعی طرز تلقی و نگرش و احساس منفی نسبت به شرایط است که شامل دو بعد پنهانی و آشکار است بعد پنهانی شامل تنفر نسبت به نظام و ساخت سیاسی است و بعد آشکار اعتراض سیاسی، از تظاهرات تا مبارزات گروهی و مسلحانه است.

در ایران بعلت استبداد تاریخی و طولانی هیچگاه امکان اعتراض سیاسی قانونی وجود نداشته است و در نتیجه بعد پنهان اعتراض سیاسی که تنفر از حکومت و کارشکنی و عدم همکاری با دولت که در ادبیات سیاسی از آن با عنوان شکاف بین دولت و ملت یاد شده است همواره وجود داشته و بعد آشکار مخالفت ها همواره از سوی دولت محکوم شده است و بنابراین زندانیان سیاسی ایران را اعضای احزاب قانونی که در

1- علی شمس، اسنادی از زندان و زندانیان در عصر پهلوی، (تهران: راه تربیت، نوبت اول، ۱۳۸۴)، ص ۱.

تظاهرات دستگیر می شدند تا نویسنده و روشنفکری که مقالاتی در انتقاد از حکومت نوشته و یا روحانی ای که بر علیه شاه و دربار منبر رفته بود تا مبارزین مسلحی که به مبارزه مخفی و زیرزمینی پرداخته و دستگیر شده بودند تشکیل می دادند.

تعریف نهضت

حرکت یا رفتار گروهی نسبتاً منظم و بادوام، برای رسیدن به هدف اجتماعی - سیاسی معین و براساس نقشه ی معین که ممکن است انقلابی و یا اصلاحی باشد.

دوره نهضت امام خمینی (ره)

«در شش ماه دوم سال ۱۳۴۱ ماجرای لوایح ایالتی و ولایتی و عقب نشینی رژیم شاه در برابر نهضت دو ماهی امام و سپس مسأله ی لوایح شش گانه ی شاه و فراندوم ششم بهمن اتفاق افتاد و نهضت اصلی امام (ره) در برابر آن شکل گرفت.^۱» این نهضت تا سال ۱۳۵۷ که به انقلاب اسلامی منتهی گردید ادامه یافت.

ب) متغیرها

متغیر مستقل: زندان و کارکرد منفی زندانبانان زندانهای سیاسی

متغیر وابسته: زندانیان سیاسی

پیشینه و سوابق پژوهش موضوع و جنبه‌های جدید این پژوهش

در ارتباط با انقلاب اسلامی و نهضت امام خمینی (ره) و مخصوصاً زندانهای سیاسی، اگرچه در داخل و خارج از کشور به صورت پراکنده مقالاتی به رشته‌ی تحریر درآمده است، اما به دلیل موانعی از جمله تازه بودن حادثه و تاریخی نشدن آن، قهراً در سالهای اولیه‌ی انقلاب زمینه‌ها و امکان پرداختن به چند و چون موضوع پایان‌نامه به این شکل نبوده است. لذا در ارتباط با موضوع این پژوهش، شاهد کتاب یا اثر تحلیلی جامع نمی‌باشیم.

1- محمد حسن رحیمیان، حدیث رویش، (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۲) ص ۵۳

موضوع این تحقیق کاملاً بدیع و بکر و جدید بوده و اینک که حدود یک سوم قرن از آغاز انقلاب سترگ اسلامی می‌گذرد و بسیاری از افراد موردنظر در خاک خفته و عده‌ای زنده‌اند می‌شود گفت با تکیه بر خاطرات درگذشتگان و حاضران و با کنجکاوی در اسناد، و شواهد تاریخی و تحقیق آزادانه و مصاحبه، به بررسی نسبتاً جامع این موضوع و بدست آوردن نتایج جدید و بدیع اقدام گردیده است.

ضرورت و اهمیت تحقیق

انقلاب اسلامی و نهضت امام خمینی(ره) یک نهضت به مفهوم ساده و متعارف، آنچنانکه در عرف سیاسی شناخته می‌شود، نیست این رویداد بزرگ تاریخی را از نظر نقش و اهمیت آن در تحولات جامعه، و تاریخ معاصر ایران و جهان، باید به عنوان پدیده‌ای ارزیابی نمود که موجب دگرگونی در حوزه‌ی اندیشه‌ی سیاسی و انقلابی و نگاه جدید به دین و دین‌باوری و نقش آن در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران و منطقه گردید.

از آنجا که زندان‌ها و زندانیان سیاسی نقش عمده‌ای در نهضت، در محدوده‌ی زمانی مبارزات امام خمینی(ره) در سال‌های ۵۷-۱۳۴۱ ش داشته‌اند و نیز تأثیرپذیری بسیاری از مبارزان، از اندیشه و افکار ضد سلطنت امام(ره) نهایتاً به مشارکت مؤثر در پیروزی انقلاب مردم ایران انجامید، ضرورت یک پژوهش همه جانبه پیرامون نقش زندان و زندانی سیاسی را مبرم می‌نمود و درین راستا اقدام گردید.

دشواری‌های تحقیق

آن قدر در این تحقیق سختی کشیدم که وصف‌ناشدنی است. باید بگویم موضوع پایان‌نامه در اصل بعلت گستردگی، به اندازه‌ی سه پایان‌نامه‌ی معمولی بود. مواردی از دشواری‌ها را فقط، به صورت خلاصه ذکر می‌کنم.

- ۱- عدم دسترسی به مراکز عمده‌ی اسناد و عدم همکاری اغلب آنها بجز یکی دو تا.
- ۲- پراکندگی مراکز اسناد، و محدودیت وقت من که از شهرستان [اراک] می‌آمدم.
- ۳- مشکل رفت و برگشت به تهران ۶۰۰ کیلومتر، و یا قم ۳۰۰ کیلومتر.
- ۴- اخذ پول کلان برای ارائه فتوکپی هر سند، از جانب یکی دو تا از مراکز عمده‌ی اسنادی.

- ۵- بدقولی برخی مراکز یا موزه‌ها در قراری که می‌گذاشتند و عدم ارائه‌ی مطلب آمار یا سند، به این دلیل که «خودمان لازم داریم، نمی‌دهیم».
- ۶- سختی‌ها و مرارت‌های فراوان برای تهیه‌ی برخی کتب.
- ۷- هزینه‌ی سنگین خرید کتب، که اکنون نیمی از دیوارهای اتاقم را «کتاب» تشکیل می‌دهد.
- ۸- سختی‌های چندین ماهه‌ی غیرقابل توصیف در تهیه‌ی ۱۰۰ فرم از زندانیان سیاسی قبل از انقلاب در تهران در «جلسات اتفاقی» آنان، یا جلسات سراسری که گاه از دادن ۳۵۰ فرم تعداد اندکی پُر می‌شد و یا مراجعه به برخی شهرها برای این کار.
- استخراج اطلاعات فرم‌ها در ده‌ها صفحه‌ی بزرگ و وارد کردن اطلاعات آنها به شکل ستونی یا منظم در برگه‌های فراوان دیگر، که خود به اندازه‌ی یک پایان‌نامه از من وقت گرفت.
- ۹- سختی‌های مصاحبه، و راضی کردن افراد که فرصتی در اختیار قراردهند. در عین حال گاه موضوع دیگری را که به سؤال اینجانب مربوط نمی‌شد مدت‌ها توضیح می‌دادند.
- ۱۰- مراجعه به تهران برای مصاحبه با یکی از کسانی که قبل از انقلاب در دادستانی ارتش کار می‌کرد و عدم پاسخگوئی به این بهانه که: «از اسرار نظامی است؟!!!!».
- در این راستا محنت‌ها کشیدم و شب‌ها واقعاً تا اذان صبح نخوابیدم.

روش تحقیق و گردآوری اطلاعات و داده‌ها

روش پژوهش در این مجموعه ابتدائاً بیشتر جنبه‌ی توصیفی داشته و به گردآوری اطلاعات لازم در خصوص وضعیت زندانیان سیاسی مسلمان و زندانهای سیاسی براساس شاخص‌هائی نظیر وضعیت فیزیکی زندان، نحوه‌ی اداره‌ی زندان، نحوه‌ی شکنجه، تغذیه، بهداشت و ... اهتمام جدی گردیده و در نهایت به شیوه‌ی توصیفی - تحلیلی مبتنی بر استفاده از منابع کتابخانه‌یی و مدارک مراکز آرشیوی و آثار تاریخ شفاهی که به چاپ رسیده و از روش میدانی و مصاحبه با افراد و شخصیت‌های مرتبط با نهضت اسلامی (زندانیان سیاسی مسلمان قبل از انقلاب) و مخصوصاً کتب خاطرات تعداد زیادی از زندانیان، دست یازیده شده.

یکی از موارد مهم، تدوین پرسشنامه با حدود ۵۰ سؤال و ارائه به ۱۰۰ نفر از زندانیان قبل از انقلاب است که پس از اکتشاف آنها اطلاعات و آماری جهت تکمیل روش‌های فوق‌الذکر بدست آمده و در بخشی از این رساله از آن استفاده گردیده است.

نقد و بررسی منابع

در این تحقیق از ۴ دسته منابع استفاده شده است:

۱- خاطرات: در ساختار رساله به دو صورت از خاطرات استفاده شده است:

الف) خاطرات اشخاصی که به چاپ نرسیده و به انعکاس آن مبادرت ننموده‌اند. (مصاحبه)

در تهیه‌ی این خاطرات از وسایل و لوازم صوتی استفاده گردیده و برای تهیه‌ی آن، گاه در منازل افراد زندانی سیاسی و اغلب در مکانی خارج از منزل مانند مدرسه، یا کانون زندانیان سیاسی و یا جلسات زندانیان مصاحبه انجام شده. درین رابطه گاه تعجیل و مجمل‌گوئی موجب عدم دریافت کامل نقطه‌نظرات و یا اخبار و سخنان اشخاص بوده زیرا در مکان‌های عمومی "زمان باز بودن" و یا "سقف جلسات" محدوده بوده و به این دلیل بسیاری از مسائل مورد توجه قرار نگرفته و مورد فراموشی و یا اجمال واقع گردیده شکل دیگر آن که در منزل اتفاق افتاده در عین اینکه مطالب کامل‌تری به دست می‌آید ولی عذاب روحی مصاحبه‌کننده، از مزاحمت و نیز مأخوذ به حیا شدن، شاید موجب ضعف کار گردد.

گاه نیز در مصاحبه با افراد افراط در گفتار و یا دقیق‌تر بگویم به حاشیه پرداختن و به مسائل فلسفی و یا عقیدتی پرداختن و از اصل باز ماندن موجب پر شدن نوارهای بسیار و عدم استفاده‌ی مطلوب می‌گردید. این امر بسیار حائز اهمیت است که راضی کردن افراد برای مصاحبه کاری بسیار سخت است و موارد بسیاری به سر دواندن شخص مصاحبه‌کننده، انجامیده است.

ب) خاطرات اشخاصی که به چاپ رسیده.

بیشترین بهره‌برداری در پایان‌نامه از کتب خاطرات چاپ شده می‌باشد که مبالغ هنگفتی هزینه‌ی تهیه آنها گردیده و نیز برخی که از کتاب‌خانه‌ها تهیه شده‌اند صرف وقت و مشکلات فراوان خود را داشته‌اند اما نکته‌ی دیگری که در این راستا مطرح است آنست که: «یک حادثه‌ی سیاسی اجتماعی نظیر انقلاب، اختلافات درونی اعضای یک حزب و غیره ممکن است موجب بدنامی برخی اشخاص گردد. (خواه به حق، خواه به ناحق). در چنین مواردی این افراد ظاهراً به منظور بیان خاطرات، اما در حقیقت به قصد دفاع از خویش در برابر ادعاهای دیگران خاطرات خود را می‌نویسند.»^۱

1- عبدالرسول خیراندیش و ...، تاریخ‌شناسی، (تهران: شرکت چاپ و نشر ...، ۱۳۷۸)، ص ۱۱۵.

ضمناً در بسیاری موارد صحت خاطرات با تجربیات اینجانب در زندان انطباق دارد ولی گاهی در برخی کتب خاطرات، غلو و خود بزرگ کردن، ارزش کار صاحب خاطره را کمتر می‌کند، هرچند درین موارد از آوردن موارد آنچنانی تا حدّ ممکن احتراز ورزیده‌ام. از کتاب «خاطرات عزت‌شاهی» و «احمد احمد» که آقای محسن کاظمی تدوین خوبی از آنها نموده بهره‌ی فراوان برده‌ام. کتاب «عبور از شط شب» با اینکه مطالب خوبی هم داشت، پراکندگی آن و مقداری چرب‌تر کردن مطالب و عدم بیان برخی مسائل، اندکی از ارزش آن کاسته است. «جام شکسته» با قلم خوبی که دارد کمتر مورد استفاده قرار گرفت. دو جلد «خاطرات لطف‌اله میثمی» که بنظر می‌رسد صادفانه تدوین نموده نیز مورد بهره‌برداریم قرار گرفت. «خاطرات صفرخان» در عین خوبی ولی تدوین‌کنندگان و مصاحبه‌کنندگان گاه القائات خود به وی را به صورت خاطرات ایشان آورده‌اند. «جلال رفیع» که خاطراتش به صورت مصاحبه با موزه‌ی عبرت چاپ شده، ارزشمند است ولی اگر خود می‌نوشت بسی بیشتر بر غنای آن می‌افزود. [از دانشگاه تهران تا شکنجه- گاه اوین]. «دلدادگان آزادی» در ۲ جلد خاطرات زندانیان زیادی را مختصراً ذکر کرده است [که از آنها هم استفاده شده است].

«شریعتی در زندان» مطالب خوبی از خاطرات دکتر شریعتی را گردآوری و تدوین کرده است. خاطرات آقای سید کاظم بجنوردی (مسی به رنگ شفق) و خاطرات جواد منصوری و کتاب «حزب ملل» درباره‌ی حزب مذکور و روال عمومی زندانها در سالهای مختلف مطالب خوبی دارد که با خاطر جمع‌تری از صحت مطالب آنها منتفع گردیده‌ام.

۲- سایر کتب: کتاب «ساواک» نوشته‌ی مظفر شاهی کتاب بسیار خوب و قابل استفاده‌ای بود ولی چون، بیشتر از کتاب‌های چاپ قبلی درباره‌ی «ساواک و موساد» نوشته‌ی تقی نجارزاده و «ساواک و دستگاه اطلاعاتی اسرائیل» و کتب مشابه بهره برده بود. بهره‌برداری از کتاب ایشان را بر منابع دیگر ترجیح داده‌ام. کتب چاپ اوائل انقلاب، اطلاعات خوبی دارند ولی برخی موارد با واقعیات همخوانی کمتری دارند و احساسی هستند. کتاب «زندانیان سیاسی» با اینکه انسجام مطالبش کم است ولی مطالب جالبی دارد که از آن استفاده شده است.

کتاب خاطرات مرحوم بازرگان، و مرحوم رادنی، بعلا آنکه بیشتر روزشمار وقایع زندان را ذکر کرده‌اند، مورد استفاده‌ی چندانی قرار نگرفت.

کتاب «مبانی فقهی حکومت اسلامی» ترجمه و تقریر مباحث درسی آیت‌اله منتظری درباره‌ی احکام و آداب اداره‌ی زندان‌ها که توسط آقای ابوالفضل شکوری انجام گرفته و کتاب «اسنادی از زندان و زندانیان در عصر پهلوی» (که تهیه‌ی آنها به سختی انجام گرفت)، ولی مطالب بیشتر درباره‌ی زندان به صورت عموم است و درباره‌ی زندان‌های سیاسی مطالب چندانی ندارند. «کتاب شکنجه‌گران می‌گویند» در عین داشتن مطالب قابل استفاده ولی محدودنگری ناشر آن که بیان داشته «هرگونه استفاده از این اثر با اجازه‌ی کتبی از ناشر و مؤلف مجاز است» برای تحقیق محدودیت‌ساز است.

۳- پرسشنامه‌ها: در تدوین بخش پایانی پایان‌نامه، از صد پرسشنامه‌یی که از صد زندانی سیاسی با سفر به شهرها و چندین سفر بی‌حاصل و کم‌حاصل به تهران، انجام داده‌ام استفاده کرده‌ام. نقدی که بر این کارم مترتب است آن که، حجیم شدن پایان‌نامه را مدّ نظر نداشته‌ام و از مشقت‌های فراوان در تهیه، اکتشاف، و نمودارسازی آنها، بهره‌ی زیادی نبرده‌ام. و از آنها در بخش کوچکی از پایان‌نامه بهره‌برداری نموده‌ام.

۴- مجله و روزنامه: در برخی موارد.

آنهم نه چندان قابل ذکر از روزنامه و مجله و فصلنامه استفاده شده ولی چون منابع روزنامه‌ای ارزش سایر منابع تحقیق را ندارند، در عین آنکه دسترسی به آنها هم داشته‌ام در پایان‌نامه استفاده‌ی قابل‌عنایتی ننموده‌ام.

قلمرو پژوهش (زمانی، مکانی، موضوعی)

الف) محدوده‌ی زمانی این پژوهش از سال ۱۳۴۱ ش تا پیروزی انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ ش می‌باشد.

ب) از نظر مکانی بیشتر تکیه بر ۵ زندان مخوف زمان شاه یعنی: زندان قصر، زندان قزل‌قلعه، زندان اوین، کمیته‌ی مشترک ضدّ خرابکاری و عادل‌آباد شیراز می‌باشد.

ج) از نظر موضوعی: سیاست‌ها، جهت‌گیری‌ها و عملکرد کارگزاران حکومت در زندان - و همچنین نحوه‌ی ارتباط، و سیستم آموزشی و تعامل بین زندانیان سیاسی و طیف‌های مختلف و جنبه‌های تربیتی آن، و نهایتاً [نقش زندان و زندانیان سیاسی در اعتلای جنبش انقلابی مردم ایران] و تأثیر افکار و اندیشه‌های امام خمینی (ره) در میان زندانیان، و رفتار متقابل زندانیان نسبت به این اندیشه مدّ نظر بوده است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
بیان مسأله	أ
سؤال اصلی	ب
سؤال فرعی	ب
فرضیه‌ی اصلی	ب
فرضیه‌ی فرعی	ب
مفاهیم و متغیرها	ج
الف) مفاهیم	ج
ب) متغیرها	د
پیشینه و سوابق پژوهش موضوع و جنبه‌های جدید این پژوهش	د
ضرورت و اهمیت تحقیق	ه
دشواری‌های تحقیق	ه
روش تحقیق و گردآوری اطلاعات و داده‌ها	و
نقد و بررسی منابع	ز
قلمرو پژوهش (زمانی، مکانی، موضوعی)	ط

بخش اول

فصل اول	۱
پیشگفتار	۱
اهداف مبارزات	۷
فصل دوم: زندان در اسلام	۱۰
فصل سوم: زندان و زندانی سیاسی از آغاز حاکمیت رضاشاه تا سقوط وی (۱۳۰۴ الی ۱۳۲۰ ش)	۱۴
سیاست قتل درمانی	۱۷
ترور میرزاده عشقی به وسیله مأمورین مخفی	۱۸

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
معروف‌ترین شکنجه‌گر دوران رضا شاه «پزشک احمدی»	۴۳
فصل چهارم: وضعیت زندان و زندانیان سیاسی از ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۰	۴۵
خرابکار به جای زندانی سیاسی	۴۵
اعتراضات مردمی سال ۱۳۳۸	۵۰
فصل پنجم: زندان از دیدگاه برخی زندانیان سیاسی	۵۲
بخش دوم: روند تأسیس زندان‌های سیاسی در عهد پهلوی	
مقدمه	۵۶
فصل اول: تاریخچه زندان قزل قلعه	۵۷
وصف زندان قزل قلعه / از زبان هاشمی رفسنجانی	۵۸
رفتن ساقی، آمدن وزیری	۵۹
رفع شرمندگی ساواک از زندانیان با بریدن درخت!!	۵۹
اصطلاح زیر ۸ (هشت) چیست؟	۵۹
مویه بر مرگ قزل قلعه	۶۲
فصل دوم: تاریخچه زندان قصر	۶۴
ساختمان زندان قصر	۶۴
مشروح گفته‌های بزرگ علوی درباره‌ی زندان قصر	۶۵
ساخت زندان قصر	۶۶
سوء استفاده در ساختن زندان قصر	۶۶
اتاق قباله	۶۷
افسوس بر قصر و تخریب آن	۶۸
فصل سوم: تاریخچه کمیته مشترک ضد خرابکاری	۶۹
توقیف‌گاه عدلیه	۶۹

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷۰	مقابله با مبارزات مردمی
۷۳	تغییر ساختار (۵۲-۵۴)
۷۶	فصل چهارم: تاریخچه زندان اوین
۷۷	سابقه‌ی زندان اوین
۷۸	مکان زندان اوین
۷۹	اوین جدید
۸۰	سلول شماره ۱۶ اوین
۸۱	فصل پنجم: زندان عادل آباد شیراز
۸۱	زندانیهای مدرن، دستاورد حرکت به سوی «تمدن بزرگ»
۸۴	وصف زندان عادل آباد از زبان لطف‌اله میثمی
۸۵	عادل آباد سال ۵۲
بخش سوم: رؤسا، معاونین و یا برخی عوامل زندان‌ها	
۸۶	فصل اول: رئیس زندان قزل قلعه
۸۶	استوار ساقی
۸۷	استوار ساقی از نگاه قدیمی‌ترین زندانی
۹۰	فصل دوم: رؤسای زندان قصر: [مُحرّری، زمانی، یحیائی]
۹۱	سرگرد یحیائی
۹۲	معاون زندان قصر [ژیان‌پناه] و عاقبت او
۹۳	اتهامات سروان ژیان‌پناه
۹۶	فصل سوم: رؤسای کمیته‌ی مشترک ضد خرابکاری
۱۰۰	فصل چهارم: زندانبان خوب
۱۰۲	فصل پنجم: زندانبان بد
۱۰۲	انتخاب رئیس سازمان «سیا» به عنوان سفیر آمریکا در ایران

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۰۴	کتک برای قاتی کردن غذا و کوبیدن گوشت مشترک و ...
۱۰۶	ممنوعیت اقامه نماز صبح

بخش چهارم: ساواک

۱۰۹	فصل اول: ساواک
۱۲۳	فصل دوم: اکیپ‌ها و گشتیهای ساواک
۱۲۳	تور برای دستگیری ها
۱۲۳	گشتی های ساواک و جمع آوری عکس و مدرک
۱۲۶	تیم‌های تعقیب و مراقبت
۱۲۷	زندانیان سازشکار و همکاری با اکیپ ها
۱۲۸	سازماندهی تیمی و تکنیک پی بردن به مکالمات ساواک و کمیته‌ی مشترک
۱۲۹	برخورد نامناسب هنگام دستگیری ها و یا ملاقات (با خانواده زندانیان سیاسی)
۱۲۹	برخورد نامناسب هنگام دستگیری

بخش پنجم: زندانی سیاسی در دادستانی ارتش

۱۳۲	فصل اول: مراحل رسیدگی به پرونده
۱۳۲	مقدمه
۱۳۴	مراحل به اصطلاح قانونی، از دستگیری تا آزادی
۱۳۹	فصل دوم: شیوه‌های بازجوئی شکنجه‌گران از زندانیان
۱۴۳	توپ فوتبال چیست؟
۱۴۳	در اتاقِ فوتبال
۱۴۳	شکنجه‌ی زندانی به وسیله ی زندانی دیگر
۱۴۵	فصل سوم: سازش، عفونویسی، مصاحبه
۱۴۶	ایستادگی
۱۴۷	عَلتِ عفونویسی - سازش

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
عفوخواهی گروه سپاس	۱۴۹
عفونویسی عمومی	۱۴۹
آزادی گروه سپاس، از زندان	۱۵۰
[مصاحبه‌ی مجله چشم‌انداز با عزت‌شاهی درباره گروه سپاس]	۱۵۱
مصاحبه، سازش، خیانت	۱۵۲
دعوت به مصاحبه تلویزیونی و سازش	۱۵۳

بخش ششم: شکنجه

فصل اول: معنا و مفهوم شکنجه	۱۶۵
معنا و مفهوم شکنجه	۱۶۵
شکنجه سپید	۱۶۶
آیا شاه از شکنجه‌ها با خیر بود؟	۱۶۶
حکم ملوکانه	۱۶۸
فصل دوم: وصف اتاق شکنجه [کمیته مشترک]	۱۷۰
وصف اتاق شکنجه - اوین - (گیوتین و شمع سوز)	۱۷۰
اتاق عمل	۱۷۱
اتاق تمشیت	۱۷۱
اتاق پذیرائی!!!	۱۷۱
نام دیگر اتاق شکنجه: [پنج تا پائین، سه تا بالا]	۱۷۲
فصل سوم: شکنجه و وسایل شکنجه	۱۷۳
وسایل شکنجه [دستگاه ناخن‌کشی]	۱۷۳
توصیف آپولو	۱۷۳